

УДК 94 (477.73) "19"

Мітковська Т.С., Миколаївський краєзнавчий музей

Мітковська Тетяна Сергіївна – завідувача Музеєм суднобудування і флоту, у 1985 році закінчила історичний факультет МДПІ. Коло наукових інтересів – історичне краєзнавство на Миколаївщині.

Миколаїв у Кримській війні

Стаття на основі архівних матеріалів висвітлює роль Миколаєва як тилової бази Севастополя в Кримській війні 1853-1856 рр., характеризує участь міста у наданні допомоги військам, що направлялись у Крим, а також хворим та пораненим, що прибували із Севастополя. У статті показано роль органів місцевого самоврядування у наданні допомоги жителям Севастополя, які під час Кримської війни втратили домівки, майно, рідних, та у вшануванні пам'яті загиблих у цій війні.

This article shows the role of Mykolaiv when it was the war base during the Crimean war in 1853-1856 years. It characterizes the participation of citizens in the giving of assistance to the army, which went to the Crimea, and to the wounded people from the Sevastopol. This article shows the role of Mykolaev's administration in the giving of assistance to the citizens of Sevastopol, who during the Crimean war had to leave their houses relatively and, of course, about the memory of the perished in this war.

Кримська (Східна) війна 1853-1856 рр. і досі є актуальною проблемою для краєзнавчих пошуків. Незважаючи на солідні наукові дослідження з історії Миколаївщини [1], в яких певною мірою висвітлюється роль Миколаєва у цій війні, дослідження з цієї проблеми не припиняються. Автор цієї статті, базуючись на нових документах, виявлених в архівах, ставить своїм завданням зосередити увагу читача на деяких нових аспектах участі населення Миколаєва в Східній війні.

Миколаївці брали участь в героїчній обороні Севастополя, яка розпочалася в жовтні 1854 р. В "Адрес-календарі" за 1869 р. про це свідчить такий запис: "Разом з усією Росією пережив тяжку Кримську війну і Миколаїв! На долю жителів його дісталось випробувати всю тяжкість одночасного накопичення цілої армії, що рухалась до Севастополя і тут мала свої головні привали" [2].

Опису Миколаєва перед Кримською війною присвятив своє повідомлення купець А. Самокишин: "Обширність міста Миколаєва принесла історичну користь у програну Кримську війну; місто, яке займало близько 15 кв. верст, маючи 5680 будинків, було в змозі без

особливої тісняви надати приміщення більш ніж для 70000 військ зі штабами і не менш як для 10000 хворих і поранених" [3].

З початком бойових дій в Криму Миколаїв почав переживати великі труднощі. Частина російської армії, що знаходилась в той час в Молдавії та Валахії і повинна була перейти в Севастополь, проходила через Миколаїв. Крім того, в Миколаєві формувалися резервні війська для Кримської армії. Із північних губерній Росії через Миколаїв проходили ратники. Місто нагадувало військовий табір.

В Державному архіві Миколаївської області зберігаються документи, які характеризують участь миколаївців в розквартируванні військ: "Про відправлення постійної повинності", "Рапорти Миколаївської квартирної комісії військовому губернатору про прийом, розміщення і постачання квартирними грошми військових частин, які прибували до Миколаєва" [4].

Майже всі приватні будинки в Миколаєві були заселені солдатами і ратниками. Вільними від постойу залишилися лише будинки, що належали священикам, а також ... "Отим, хто користуються пільгами на основі законів: щойно

збудовані, а також звільнені через старість і бідність мешканці” [5]. За статистикою це було 98% від кількості приватних будинків міста.

Для посилення оборони Севастополя в 1854 р. із Миколаївського адміралтейства було відправлено чотири робітничі екіпажі загальною чисельністю близько 4000 чоловік. Вони протягом всієї героїчної оборони міста споруджували бастіони, ліквідували їх пошкодження, ремонтували артилерію, рили підземні траншеї для мін, виконували різноманітні інженерні роботи [6].

Адміралтейські майстри, що залишилися в Миколаєві, призупинили побудову кораблів і працювали на потреби Севастополя, що оборонявся. Із Миколаєва, як основної тилової бази флоту, доставляли на адміралтейських підводах у Севастополь станки для гармат, шанцевий інструмент, різноманітне військове спорядження, обмундирування, продукти, а також збудовані в Миколаєві зимові бараки на 1 тис. хворих [7].

Пост Головного командира Чорноморського флоту і портів та посаду Миколаївського і Севастопольського військового губернатора на той час обіймав адмірал Моріц Борисович Берх, посаду військового коменданта міста – генерал-лейтенант Павло Карлович Мердер.

В середині XIX століття Миколаїв мав велике стратегічне значення як єдиний центр військового кораблебудування на Чорному морі. Тут містилося військове управління Чорноморським флотом, його господарсько-адміністративна частина, численні артилерійські склади. В місті було сконцентровано близько 40 тис. військ [8].

У жовтні 1855 року для більш швидкого просування військ до Севастополя жителі Миколаєва замість поромної переправи збудували наплавний міст через р. Буг довжиною 940 м.

У Державному архіві Миколаївської області зберігається справа, що вміщує листування з Херсонською губернською будівельною і дорожньою комісією, з господарчим комітетом морської будівельної частини Південного округу, з Миколаївською міською поліцією про укладання з громадянами Ламберт контракту на утримання переправи через р. Буг у м. Миколаїв та будівництво дамби біля с. Варварівка (листопад 1854 – серпень 1857). Будівництво греблі супроводжувалося проходженням через неї військ, обозів, приватних підвід, що значно ускладнювало проведення будівельних робіт [9].

З перших днів військових дій із Севастополя до Миколаєва стали прибувати транспорти з хворими та пораненими [10].

Кожен транспорт налічував до двохсот чоловік поранених і хворих, яких перевозили тільки на підводах по 3-4 чоловіка на кожній. Для перевезення поранених із Криму використовували адміралтейські підводи, що повертались із Севастополя після перевезення туди військового спорядження. Для супроводження транспорту призначалися лікар, фельдшер і офіцер або чиновник, який був завідуючим господарською частиною. Але не всі поранені благополучно досягали Миколаєва. Незадовільний стан доріг, відсутність теплового одягу, недостатня медична допомога, брак необхідних медикаментів та перев'язочного матеріалу призводили до того, що частина поранених та хворих помирала в дорозі, а деяких доводилося залишати в населених пунктах, бо за станом здоров'я їх неможливо було транспортувати далі [11].

Для розміщення поранених та хворих, що прибували до Миколаєва, були направлені 3 військові шпиталі на 1100 чоловік [12]. Розмістили їх у приміщенні колишньої штурманської роти та пристосованих для цієї мети казармах, що були орендовані у купця Коренева (територія нинішнього Чорноморського суднобудівного заводу). Під шпиталі були пристосовані приміщення колишнього флотського училища, одна казарма учбового екіпажу, адміралтейська казарма, приміщення канатного заводу, відремонтовано старі флігелі морського шпиталю [13].

Але оскільки чисельність поранених і хворих в Миколаєві досягла 15 тис. чоловік, цих приміщень було недостатньо і людей розміщували в приватних будинках і навіть просто неба на вулицях міста. Жителі Миколаєва робили все можливе, щоб полегшити долю воїнів, що постраждали у військових подіях [14]. Але не вистачало лікарів, санітарів, медикаментів. Видатний хірург М.Пирогов направив до Миколаєва 15 медсестер зі складу Хрестовоздвиженської общини. Але вони могли оточити увагою лише частину хворих, які потребували кваліфікованого догляду [15].

Незадовільні санітарні умови сприяли виникненню епідемії тифу і холери. Все це призвело до численних смертей. В різних районах Миколаєва поблизу шпиталів та на міському кладовищі з'явилися братські могили захисників Севастополя. Пізніше жителями Миколаєва могили ці були упорядковані, на них були встановлені пам'ятники.

У Державному архіві Миколаївської області зберігаються “Подання Миколаївського міського голови військовому губернатору з проханням клопотати перед військовим радником про відпуск місту трофейних гармат для встановлення їх на пам'ятниках біля могил

померлих захисників Кримської війни”, які датуються 10-15 вересня 1890 р. [16]. В результаті для оздоблення пам'ятників Миколаївський артилерійський склад виділив 8 турецьких гармат з лафетами та 58 штук одно- і двопудових сферичних гармат.

Пам'ятники були встановлені на правому березі р. Інгул (в районі Темводу), на території Чорноморського суднобудівного заводу та на міському кладовищі в 1890 році.

Поряд з іншими мешканцями м. Миколаєва найбідніші верстви населення робили все можливе, щоб полегшити тяжке похідне життя воїнам, які йшли на фронт. У кожного із них у домівці розміщувалось від 10 до 20 чоловік [17]. Командування Кримською армією оголосило подяку жителям Миколаєва за своєчасну і достатню кількість підвід, що надавались для нужд оборони Севастополя [18].

Перед тим як російські війська залишили Севастополь, до Миколаєва були евакуйовані всі цивільні і флотські установи, населення Севастополя, яке нездатне було нести військову службу, а також вдови, жінки та діти нижніх чинів. “Справа про надання квартир офіцерам морського і сухопутного відомств, які прибувають до міста Миколаєва” (грудень 1854 – квітень 1855 рр.) вміщує 304 листи клопотань про виділення квартир та квартирних грошей цієї категорії евакуйованих [19].

В архіві зберігаються також “Рапорти Миколаївського суду про видачу допомоги дітям нижніх чинів Морського відомства, батьки яких позбавились майна у Севастопольській війні 1854 р.” Цей перелік осіб вміщується на восьми листах і датується 1882-1883 роками [20].

Багато жителів Миколаєва брали безпосередню участь в обороні Севастополя і залишали в історії слід як герої. У Музеї суднобудування і флоту експонуються копії документів про нагородження Агафії Леонтіївни Шестоперової та її п'ятнадцятирічної дочки Даші срібною медаллю за надання медичної допомоги пораненим у період оборони Севастополя 1854-1855 рр. За власним бажанням вони переїхали із Миколаєва до Севастополя і до кінця оборони міста працювали у хірурга М.І. Пирогова.

Після закінчення війни Дар'я Львівна Шестоперова, дочка чорноморського матроса, учасника Синопського бою, повернулася до Миколаєва, де продовжувала працювати медсестрою. Померла у 1910 році.

Безсмертний подвиг під час оборони Севастополя здійснив матрос 30-го флотського екіпажу Гнат Шевченко. Перебуваючи у черговій вилазці до ворожого тилу, Шевченко, закравши собою командира – лейтенанта М.

Бірільова, загинув від ворожої штуцерної кулі. Після опублікування наказу про подвиг Г. Шевченка в журналі “Морской сборник” з усіх кінців Росії стали знаходити грошові пожертви на спорудження пам'ятника герою-матросу [21].

6 квітня 1874 року біля флотських казарм у Миколаєві було встановлено бронзовий бюст на гранітному п'єдесталі. Автор проекту – М.О. Мікешин. За його проектом у Миколаївському адміралтействі було відлито погруддя матроса Шевченка з трофейних гармат, захоплених під час російсько-турецької війни 1828-1829 рр. Це був перший в Росії пам'ятник нижньому чину і кріпаку. У 1902 р. його перенесли до Севастополя, де на початку 1918 року він був знищений революційними матросами-анархістами.

Восени 1994 року пам'ятник Гнату Шевченку відновили у Миколаєві. Його встановили на майданчику перед головним корпусом Будівельного коледжу. Цей пам'ятник було виконано за дерев'яною моделлю і документами проекту Мікешина, що збереглися у військово-історичному музеї в Петербурзі.

За участь і активну допомогу при обороні Севастополя близько 300 жителів Миколаєва і, зокрема майстрових Миколаївського адміралтейства, були нагороджені бронзовими пам'ятними медалями “В память войны 1853-1856 гг.” і медалями “За защиту Севастополя” [22].

Срібними медалями “За усердие” “...для ношення на шиї на Станіславській стрічці за виявлені заслуги з розквартирування військ” були нагороджені і миколаївські купці [23].

Архів міста зберігає списки почесних громадян, міщан, ремісників Миколаївської загальної ремісної управи, духовенства, яких представляли до нагород за участь у Кримській війні.

Для інвалідів Чорноморського флоту, які відзначились у боях під час Кримської війни, у Миколаєві, в районі Лісків, було збудовано близько тридцяти окремих одноповерхових будиночків. Надавались вони переважно унтер-офіцерам та георгіївським кавалерам. Поряд з будинками відводили земельні ділянки під городи та фруктові сади. Ці будиночки одержали назву “інвалідних хуторів”. Перший будинок було здано в експлуатацію 10 березня 1862 р. [24].

Закінчилися тривожні дні Кримської війни. 30 березня (11 квітня) 1856 р. в Парижі було зібрано конференцію, що визначила умови мирного договору з Росією. За цим договором Росії було заборонено мати військово-морський флот на Чорному морі. Для охорони Кавказького узбережжя було залишено лише частину кораблів Чорноморського флоту у

складі шести дев'ятигарматних гвинтових корветів, семи озброєних пароплавів та декількох шхун і транспортів. Базою кораблів, сформованих у Чорноморську флотилію, служив Миколаїв. За весь час Кримської війни в Миколаєві не пролунало жодного пострілу. Не було в місті й руйнувань. І тому уряд не вважав Миколаїв постраждалим у війні, хоч місто і пережало величезні труднощі й нестатки. Підписання тяжкого для Росії Паризького мирного договору принесло Миколаєву великі бідування. Було розформовано Чорноморський

флот. Миколаївське адміралтейство значно скоротило обсяг будівельних робіт, втративши значення головної бази будівництва військового флоту. Закривались флотські установи й учбові заклади. В 1856 році було ліквідовано Управління Головного командира Чорноморського флоту і портів. Робітники, підрядники, постачальники, купці роз'їжджались із Миколаєва в інші міста. Моряків переводили в інші флоти або звільняли. Населення Миколаєва значно зменшилось. Якщо в 1856 р. його чисельність становила

Література

1. Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805-1900): Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 297 с.: Шкварець В.П. Історія рідного краю: Миколаївщина. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – 279 с. та ін.
2. Адрес-календарь г. Николаева на 1869 г.: Исторические сведения. – Николаев, 1868. – С. 5.
3. Морской сборник. – 1864. – № 9. Корреспонденция из портов. – С. 1.
4. Державний архів Миколаївської області (далі - ДАМО), ф. 230, оп.1, спр. 1484.
5. Музей Червонопрапорного Чорноморського флоту, м. Севастополь // Меморіальна дошка з переліком складу гарнізону Севастополя.
6. Морской сборник. – 1856. – № 5. – С. 266.
7. Крючков Ю.С. История Николаева. – Николаев: "Возможности Киммерии", 1996. – С. 96.
8. ДАМО, Ф. 230, оп. 1, спр. 1909, арк.1.
9. Там само; Морской сборник. – 1855. – № 10. – С. 500.
10. Морской сборник. – 1855. – № 5. – С. 256.
11. Там само. – 1855. – № 4. – С. 428, 461; 1856. – № 5. – С. 267.
12. ДАМО, Ф. 230, оп. 1,спр. 1879, арк. 1, 4, 11, 13, 14, 16.
13. Афанасьев Д.М. Из истории Черноморского флота // Русский архив. – 1902. – № 6. – С. 254-255.
14. Морской сборник. – 1855. – № 10. – С. 298-301.
15. ДАМО, Ф.230, оп.1, спр. 2064, арк. 8.
16. Там само, спр. 12503.
17. Там само, спр. 1562, арк. 5; спр. 2277, арк. 11.
18. Там само, Ф. 222, оп. 1, спр. 372, арк. 82.
19. Там само, Ф. 230, оп. 1, спр. 1879.
20. Там само, спр. 11104.
21. Морской сборник. – 1855. – № 10. – С. 501-505.
22. ДАМО, Ф. 230, оп. 1, спр. 2234, арк. 13, 34.
23. Там само, спр. 2080, арк.12.
24. Морской сборник. – 1863. – № 11. – С. 42.

Надійшла до редколегії 22.02.2007 р.